

Fundamentálny význam lásky v Spinozovom

Krátkom traktáte

MICHAELA PETRUFOVÁ JOPPOVÁ, Občianske združenie Atény nad Torysou, Prešov, Slovenská republika

PETRUFOVÁ JOPPOVÁ, M.: The Fundamental Meaning of Love in Spinoza's *Short Treatise*

FILOZOFIA, 80, 2025, No 2, pp. 193 – 207

The aim of this study is to examine the concept of love in one of Spinoza's early writings, the *Short Treatise on God, Man, and His Well-Being*, in order to explore its origins and significance for Spinoza's theory as a whole. The starting point of the investigation is to explore the relationship between love and intellect originating in this work and later completed in the *Ethics* as the well-known *amor Dei intellectualis*. In contrast to approaches that seek to analyze the differences between the early and mature forms of his theory, this study focuses more on possible continuity of thought and the need to distinguish between different perspectives of Spinoza's works. On this basis, it seeks to show that the definition of love provided in the *Short Treatise* loses none of its validity in relation to the definition of love in the *Ethics*, which can be understood as a redefinition of the earlier concept.

Keywords: Spinoza – *Short Treatise* (*Korte Verhandeling*) – love – intellect – unity – knowledge – eternity

Úvod

V Spinozovej *Etike* zohráva láska významnú úlohu. Ako na jednom z najjednoduchších afektov na nej Spinoza demonštruje väčšinu základných mechanizmov mentálneho vzťahovania sa k objektom a účinkov z nich plynúcich, na základe čoho rozpoznáva rozličné druhy lásky, vyplývajúce z rozličných afektívno-kognitívnych modifikácií mysle: lásku ako vášeň, lásku podporenú rozumom, a napokon intuitívnu, respektíve intelektuálnu lásku (k Bohu). Schopnosť mysle milovať je tak pre neho zároveň konečným etickým hľadiskom, spätne určujúcim význam realizovaných afektívno-kognitívnych skúmaní.

Preto ani niet divu, že aj (nie početné) štúdie a výklady tejto témy v Spinozovom myslení sa najčastejšie zaoberajú práve konceptom lásky predstaveným v *Etike* – a to ako istým druhom radosti.¹ Orientácia na lásku ako na významný ontologický mechanizmus, inherentný jednotlivým konečným bytostiam, však prestupuje celou Spinozovou filozofiou, pričom najvýznamnejšie miesto tento koncept zastáva – aspoň podľa nášho názoru – v jeho najranejšom (dokončenom) diele, *Krátkom traktáte o Bohu, človeku a jeho blahu* (ďalej iba KV).²

Obsahovým zameraním, základným metafyzickým rozvrhom a metódami, ktoré v ňom načrtáva i využíva, toto dielo možno právom považovať za akúsi proto-*Etiku*, hoci v *Etike* sa Spinoza od niektorých línií KV buď odkláňa, alebo ich prinajmenšom upravuje v prospech kompletného systému. A práve to sa stalo aj s líniou – a konceptom – lásky. Zámerom predloženej štúdie je preskúmať koncept lásky, ako bol predstavený v KV, určiť, čo presne sa u Spinozu stalo s konceptom lásky na jeho ceste od KV k *Etike*, a na základe toho sa pokúsiť formulovať náčrt jednotnej koncepcie lásky ako súčasti jeho koherentného teoretického systému. V prvej časti bude prostredníctvom vybraných pasáží KV načrtnutý vzťah lásky a intelektu, podstata a kvality intelektu, a napokon i podstata vzťahu tela a mysle, a s ním spätý „prirodzenej lásky“. V druhej časti si bližšie predstavíme fundamentálny rozdiel v zameraní KV a *Etiky*, nevyhnutne determinujúci teoretické výstupy. A napokon obsahom tretej časti bude reinterpretácia významu lásky v piatej časti *Etiky*, s ohľadom na realizo-

¹ Téma sa venovali napríklad Véronique M. Fóti (*Spinoza's Doctrine of Immortality and the Unity of Love*, 1979), Don Garrett (*Spinoza's Ethical Theory*, 2006), Michael Della Rocca v monografii *Spinoza* (2008), Simon May v kapitole monografie venovanej dejinám reflexii o láske (*Love: A History*, 2011), Michael Strawser v štúdiu porovnávajúcej prístup k láske u Spinozu a Kierkegaarda (*The Ethics of Love in Spinoza and Kierkegaard and the Teleological Suspension of the Theological*, 2007), ako aj v celej monografii venovanej Spinozovej „filozofii lásky“ (*Spinoza and the Philosophy of Love*, 2021); v česko-slovenskom prostredí to bol Hynek Tippelt (*Moudrost lásky a zmatek strachu*, 2022). K téme prispela aj Lilli Alanen svojím článkom z roku 2023 *Love and Objective Reality in Spinoza's Account of the Mind's Power over the Affects*. Autori a autorky všetkých uvedených prác vychádzajú vo svojich výkladoch lásky výlučne z *Etiky*, a tak ju definujú – a to v kontexte ich skúmaní celkom správne – ako formu radosti alebo afektívno-kognitívnej aktivity, čo však podľa nášho názoru tieto výklady ochudobňuje o významné kozmologické a ontologické aspekty Spinozovej pôvodnej idey lásky, ako sa pokúsime predstaviť v tejto štúdii.

² Originál *Korte Verhandelng van God, de mensch, en deszelvs welstand* (1660 – 1662). Všetky citované pasáže sú autorským prekladom, vychádzajúcim z najnovšieho anglického prekladu Samuela Shirleyho (Spinoza 2002).

vané skúmania. Cieľom práce je aspoň sčasti osvetliť jedno zo stále nie dostatočne prebádaných miest Spinozovej filozofie, ako aj prispieť k posilneniu pozície KV a Spinozových raných spisov vo všeobecnosti, v otázke ich celkového významu pre teóriu.

1. Dedukovanie lásky z intelektu

Na začiatok je potrebné pripomenúť, že vývoj Spinozových myšlienok medzi KV a *Etikou* trval s veľkou pravdepodobnosťou prinajmenšom dekádu, a tak sa zdá adekvátne predpokladať, aspoň v určitých ohľadoch, významný teoretický posun. Komentátori v tomto kontexte zvyknú poukazovať najmä na silný vplyv karteziánstva na mladého Spinozu, od ktorého sa plnohodnotne emancipoval až v *Etike*. Danielovi Garberovi (2015) sa v rámci jeho štúdie podarilo identifikovať viacero konkrétnych pasáží z KV, ktoré, ako ukazuje, majú skutočne veľmi blízko k dobovým karteziánskym diskusiám, predovšetkým z holandskej vetvy karteziánstva, s ktorou bol Spinoza veľmi dobre oboznámený. Podľa Garbera je práve táto angažovanosť dôvodom sústredenia sa mladého autora na metafyziku substancie, ontológiu tela a mysle, a povahu intelektu a rozumu, teda na vyslovene karteziánske témy. Pozornému čitateľovi Spinozu však nemôže ujsť, že v zásade takmer všetky témy, ktorým sa tento mysliteľ venoval, ba aj mnohé ich riešenia, boli inšpirované karteziánskymi úvahami,³ no predovšetkým karteziánskymi *definíciami*, pretože práve tým tento mysliteľ – oplyvajúci „geometrickým“, t. j. definitorickým a axiomatickým myslením – nemal ako odolať.

A takouto karteziánskou témou je nepochybne aj láska – aspoň v jej racionalistickej definícii, ktorú Descartes ponúkol vo *Vášňach duše*: „Láska je také duševné hnutie, vyvolané pohybom duchov, ktoré dušu podnecuje k tomu, aby sa zo svojej vlastnej vôle spojila s predmetmi, ktoré sa jej zdajú príhodné“ (2002, 83). Spinozov koncept lásky je do veľkej miery pokusom o jej teoretické „prečistenie“, pričom východiskom toho je predovšetkým odlišné chápanie vôle, ako aj s tým súvisiaci odlišný metafyzický pôvod tohto mechanizmu „spájania“ (Descartes) či zjednocovania (Spinoza). Preto sa predtým, než si uvedieme definíciu (či definície) lásky, ako ju chápe Spinoza, musíme najskôr

³ Výnimkou sú najmä skúmania esencie a existencie Boha, v ktorých bol Spinoza inšpirovaný Maimonidom a stredovekou židovskou filozofiou. Bližšie pozri napríklad práce Heidi M. Ravvenovej a Lenna E. Goodmana (2002), Carlosa Fraenkela (2006) či Stevena Nadlera (2014).

oboznámiť s jej metafyzickým pozadím. Za najefektívnejší vstup do tejto problematiky v KV považujeme hneď prvé miesto výskytu tohto konceptu – tým je prvá z dvoch ilustratívnych konverzácií, ktorú medzi sebou vedú štyri mentálne modifikácie, konkrétne láska, intelekt,⁴ rozum a túžba. Konverzáciu začína práve láska, obracajúca sa na intelekt s otázkou:

LÁSKA: Vidím, brat môj, že moja esencia a dokonalosť závisia na tvojej dokonalosti; a keďže tvojou dokonalosťou je dokonalosť objektu, ktorý koncipuješ, zatiaľ čo z tvojej [dokonalosti] vyplýva zasa tá moja, povedz mi, prosím ňu, či si koncipoval také bytie, ktoré je absolútne dokonalé, neschopné byť limitované niečím iným, a v ktorom môžem byť pochopená tiež ja sama.

INTELEKT: Čo sa mňa týka, prírodu chápem len v jej totalite ako nekonečnú a absolútne dokonalú, no ty, ak máš o veci nejake pochybnosti, opýtaj sa rozumu, ten ti odpovie.

ROZUM: Z môjho pohľadu sa o pravde veci nedá pochybovať, pretože ak by sme prírodu limitovali, potom by sme ju museli limitovať čistým ničím, čo je absurdné. Tejto absurdnosti sa vyhýbame konštatovaním, že je to Jediná Večná Jednota, nekonečná, všemocná, atď., to jest, že príroda je nekonečná a že je v nej všetko obsiahnuté; a negáciu tohto nazývame ničím.

TÚŽBA: Ach, pravdaže! Ako zázrakom sa hodí predpokladať, že jednota je v súlade s diferenciou, ktorú pozorujem všade v prírode. Ale ako? Vidím, že myslíaca substancia nemá nič spoločné s rozpriestranenou substanciou a že jedna nelimituje druhú; a ak chceš k týmto substanciam predpokladať ešte tretiu navyše, ktorá je vo všetkých ohľadoch dokonalá, potom pozri, ako sa zamotávaš do protirečenia. Ak je totiž táto tretia umiestnená mimo prvých dvoch, potom jej chýbajú všetky atribúty patriace tým dvom, čo však nikdy nemôže platiť pri celku, mimo ktorého nie je nič. Okrem toho, ak je toto bytie všemocné a dokonalé, potom také musí byť preto, lebo sa vytvorilo, a nie preto, že ho vytvorilo iné; avšak to, čo by vytvorilo jednak seba a popri tom aj ďalšie, by bolo ešte všemocnejšie. A napokon, ak to nazývaš vševediace, potom je nevyhnutné, aby to poznalo samé seba; a súčasne musíš vedieť, že poznanie len seba samého je menej ako poznanie seba samého spolu s poznaním ďalších substancií. Všetko toto sú zjavné protirečenia. Láske by

⁴ Pojem *Verstand* prekladáme ako intelekt, nie ako chápanie, ako to rieši väčšina dostupných (cudzojazyčných) prekladov, a to z dôvodu, že tento slovenský ekvivalent má bližšie k latinskej verzii pojmu (*intellectus*), čím sa zabezpečuje jasnejšia kontinuita analýz i samotných úvah filozofa. Slovesné tvary, vzťahujúce sa k pojmu intelekt, prekladáme v intenciách chápania; intelekt a chápanie sú teda v celom texte synonymické.

som preto odporúčala, aby sa uspokojila s tým, čo jej ukazujem, a nevyhľadávala žiadne ďalšie veci.

LÁSKA: Čo mi to ukazuješ, ó nehanebník, ak nie to, čoho výsledkom by bola moja okamžitá skaza. Ak by som sa totiž niekedy zjednotila s tým, čo mi ukazuješ, potom by som od toho okamihu bola prenasledovaná dvoma úhlavnými nepriateľmi ľudského druhu, konkrétne nenávisťou a výčitkami, a niekedy tiež zabudnutím. A tak sa opäť obraciam len na rozum, aby pokračoval a ukončil tieto nepriateľské reči (Spinoza 2002, 46 – 47).

Rozum a túžba sa ďalej púšťajú do ostrej polemiky o prirodzenosti substancií, celkov a príčin, pričom celú konverzáciu napokon uzatvára rozum explikovaním charakteru Boha ako celku, aj ako imanentnej príčiny; láska ani intelekt do nej už nevstupujú. Odhliadnuc od obsahu konkrétnych argumentov, v tejto konverzácii je prítomných tiež niekoľko momentov významných pre naše skúmanie. Prvým z nich je, že láska samu seba bezprostredne vzťahuje k intelektu, z ktorého dokonalosti vyplýva tiež jej dokonalosť. Na pochopenie tohto tvrdenia si musíme najskôr uviesť jednak definíciu lásky z KV, podľa ktorej nie je láska ničím iným než „radovaním sa z vecí a zjednotením sa s ňou“ (Spinoza 2002, 68), ako aj Spinozovo vysvetlenie intelektu, o čom svedčí napríklad aj druhý Dodatok ku KV s názvom „O ľudskej duši“ (Spinoza 2002, 104 – 107), v ktorom Spinoza postupuje práve takto.

V Dodatku je najskôr predstavená Spinozova duálna teória esencií, respektíve ideí, ako východisko jeho teórie percepcie a poznania. Spinoza od počiatku svojich skúmaní rozlišuje medzi formálnou a objektívnou esenciou, pričom objektívna esencia je ideou určitého skutočne existujúceho objektu, teda jej predmetom je určitá skutočne existujúca vec; formálna esencia je potom ideou určitej objektívnej esencie. V IX. kapitole prvej časti KV zasa predstavuje modifikácie, respektíve stvorenia, ktoré závisia na Bohu – respektíve boli Bohom utvorené – bezprostredne, a ktoré prepája pojmom *Natura naturata*. Takouto modifikáciou atribútu rozpriestranenosti je pohyb, zatiaľ čo v atribúte myslenia ide o (nekonečný) intelekt (porov. Spinoza 2002, 58).⁵ Vo vyššie spomenutom Dodatku v tomto kontexte približuje, že táto prvá a bezprostredná modifikácia myslenia v sebe objektívne obsahuje formálnu esenciu všetkých vecí. Keďže predmetom formálnej esencie musí byť určitá objektívna esencia, v nekonečnom intelektu sa nevyhnutne utvára nekonečná objektívna esencia –

⁵ Nekonečné mody (neskôr špecifikované ako pohyb-a-pokoj a nekonečný intelekt) sú jednými originálnymi autorskými konceptmi celej Spinozovej teórie.

idea – celej prírody. A napokon predmetom tejto objektívnej idey, ktorej predmetom musí byť určitá skutočne existujúca vec, je celá príroda tak, ako skutočne existuje (porov. Spinoza 2002, 104).⁶

Myslenie, esenciálna vlastnosť skutočnosti, sa tak podľa Spinozu prejavuje najskôr v existencii formálneho rozvrhu všetkých ideálnych celkov, vzťahov, príčin a účinkov, ktoré sa individuálne realizujú prostredníctvom jednoty s ich skutočnými objektmi. Idea jednoty pritom prestupuje všetkými týmito úrovňami: každá esencia či idea je vždy zjednotená so svojím predmetom, čo má vzor v jednote Božej esencie a existencie (porov. Spinoza 1986, 74; E1t20).⁷ Myseľ je zjednotená s telom, ktorého je ideou, čo podľa Spinozu tiež znamená, že telo je úplne prvou vecou, ktorú myseľ poznáva (porov. Spinoza 2002, 89), a zároveň prvým objektom, „[...] o ktorom náš intelekt súdi, že je dobrý a veľkolepý“ (Spinoza 2002, 69), to jest – myseľ sa do tela ešte pred jeho narodením zamiluje.⁸ A je to práve táto láska, teda jednota, ktorá potom donucuje každú jednotlivú vec k túžbe po zachovaní sa vo svojom (telesnom) bytí (porov. Spinoza 2002, 104). Táto jednota je tiež príčinou toho, že myseľ podstupuje zmeny podľa zmien, ktoré podstupuje telo; ako totiž Spinoza obsažne pripomína i neskôr v *Etike*, jedným zo základných mechanizmov lásky je nevyhnutnosť modifikácie milujúceho podľa toho, čo sa deje s milovaným objektom (porov. Spinoza 1986, 180 – 181; E3t21). Preto láska vzdoruje túžbe, ktorá jej odporúča zjednocovať sa s konečnými, nestálymi objektmi; a preto tiež láska opantáva celú myseľ, ako je zrejmé aj z vyššie uvedenej konverzácie, kde určuje tému celej diskusie a determinuje tak aj pozornosť všetkých ostatných mentálnych procesov, pričom tak činí len s ohľadom na svoju vlastnú prirodzenosť, to jest so zameraním na hľadanie vhodného objektu lásky.

Zničiť pôsobenie lásky v mysli je podľa KV možné buď poznaním objektu lepšieho a veľkolepejšieho, než je milovaná vec, teda zamilovaním sa do niečoho iného a zjednotením sa s tým, alebo poznaním, že vec, ktorú milujeme, je tiež príčinou smútku a skazy (porov. Spinoza 2002, 68). Prvá časť tohto tvrdenia

⁶ Táto idea – formálna esencia – prírody sa pritom podľa KV, ako upozorňuje Valtteri Viljanen (2015, 190), diferencuje až realizáciou či aktualizáciou modov ako objektívnych esencií; mimo trvania svojich tiel tak všetky idey večne existujú v rámci tejto formálnej jednoty.

⁷ Všetky odkazy na *Etiku* budú sprevádzané štandardnými referenciami v podobe slovenských ekvivalentov zaužívaných a prevažne používaných skratiek (najmä v angloamerickom prostredí): E(-tika, časť knihy), t(-vrdenie), dôk(-az, ku konkrétnemu tvrdeniu), dôs(-ledok), pozn(-ámka). E1t20 (referovaná pasáž) teda označuje 20. tvrdenie prvej časti.

⁸ „A keďže prvou vecou, ktorú duša spoznáva, je telo, dôsledkom je, že ho duša natoľko miluje a stáva sa s ním zjednotená“ (Spinoza 2002, 89).

už neskôr v *Etike* zjavne neplatí, pretože podľa nej možno akúkoľvek emóciu odstrániť len emóciou kontrárnou a silnejšou (Spinoza 1986, 240; E4t7). No ako si ukážeme o niečo ďalej, v Spinozovej teórii je lásku stále nutné definovať aj v kognitívnych intenciách KV, to jest ako intelektuálne zjednocovanie sa s objektom, a nie len v intenciách jej afektívneho charakteru, pričom pôvodné tvrdenie musí platiť najmä v prípade, ak je konkrétna láska istým druhom afirmácie už existujúcej jednoty s objektom. Podľa KV nie je možné sa spod vplyvu lásky úplne vymaniť, pretože túžba po zjednocovaní je pre myseľ nanajvýš prirodzená; akousi hranicou pre myseľ a jej percipovanie „dobra a veľkoleposti“ je však nevyhnutne jej skutočný predmet, telo. Nahradiť túto „prirodzenú lásku“ (Spinoza 2002, 104) je možné len obrátením sa mysle na intelekt a zjednotením sa s tým, čo intelekt – ktorý je bezprostredne zjednotený len s myslou, nie s jej telom – koncipuje ako absolútne dokonalé, a teda najväčšie a najveľkolepejšie, presne ako v uvedenej konverzácii. Takto nastane to, že myseľ nebude modifikovaná telom či vonkajšími príčinami, ale akousi percepciou seba samej a vlastnej ideality, čo nevyhnutne produkuje ďalšie idey: „[...] duša [je] modifikovaná takým spôsobom, že prijíma odlišné mody myslenia, ktoré predtým nemala“ (Spinoza 2002, 80). Táto tvorba ideí zároveň musí nevyhnutne nasledovať „prirodzený poriadok“ celej prírody (porov. Spinoza 2022, 49),⁹ čo neznamena nič iné než „chápať jasne a zreteľne“ (Spinoza 2002, 59).

2. Dve hľadiská

Každá láska, a rovnako aj všetky ostatné modifikácie mysle, sú nevyhnutne intelektuálnej podstaty (porov. Spinoza 2002, 72), pretože obsahom každej lásky či modifikácie mysle je tiež určitý druh poznania. Aj vznik lásky je podmienený prítomnosťou idey veci (objektu lásky) v mysli a určitým kognitívnym vzťahovaním sa k nej – súdením o jej dobre; opak lásky, nenávisť (tesne spätá s odporom), je zasa aktívne vyhýbanie sa veciam, o ktorých intelekt súdi, že sú zlé (porov. Spinoza 2002, 70). Láska a nenávisť takto zohrávajú v KV podobnú úlohu, akú zohrávajú radosť a smútok v *Etike*, no zatiaľ čo v *Etike* sú radosť a smútok ustanovené ako fundamentálne modifikácie mysle s ohľadom na jej jednotu s telom, v KV sú láska a nenávisť ustanovené ako fundamentálne modifikácie mysle s ohľadom na jej intelektuálnu podstatu. Základný rozdiel

⁹ Tento „prirodzený poriadok“ možno chápať ako prirodzené usporiadanie a spojenie (zreťazenie) všetkých ideí, pričom, ako pripomína Tammy Nyden-Bullock (2007, 109), v raných Spinozových dielach ešte nie je jasne stanovené, že toto usporiadanie a spojenie (zreťazenie) ideí je rovnaké ako usporiadanie a spojenie (zreťazenie) vecí; toto tvrdenie sa prvýkrát objavuje až v *Etike*.

v týchto ohľadoch spočíva v tom, že pri jednom sa sústreďujeme na pôsobenie *účinkov* objektov na myseľ, zatiaľ čo pri druhom na vzťahovanie sa mysle k *objektom*, ktoré tieto účinky spôsobujú.

Myseľ totiž poznáva (skutočne existujúce) veci predovšetkým prostredníctvom ich pôsobení na ňu a k týmto pôsobeniam sa zároveň nevyhnutne afektívne vzťahuje: účinky vecí, ktoré pociťuje ako zväčšujúce jej schopnosti, ju dostávajú do afektu radosti, zatiaľ čo účinky vecí, ktoré jej schopnosti zmenšujú, pociťuje ako afekt smútku. A toto afektívne vzťahnutie sa k účinkom môže byť zároveň láskou alebo nenávisťou, pokiaľ sú pri ňom prítomné idea objektu spôsobujúceho tieto účinky a prislúchajúci kognitívny súd. Keďže vo vzťahu k tomuto súdu platí, že čím dokonalejšia a veľkolepejšia sa vec myslí javí, tým väčšia bude aj láska k nej, logicky z toho vyplýva, že najväčšia a najmocnejšia bude láska k veci, ktorú intelekt percipuje ako najdokonalejšiu a najveľkolepejšiu. To je hlavným dôvodom, pre ktorý Spinoza zdôrazňuje nutnosť „nápravy intelektu“, alebo akéhosi prečistenia mentálnej percepcie či „očí mysle“ (Spinoza 1986, 319; E5t23pozn) predtým, než sa bytosť s niečím úplne zjednotí a determinuje tak svoje kognitívno-afektívne – alebo etické – preferencie. A zdravý zrak mysle v tomto kontexte neznamena nič iné než úpravu tejto prirodzenej túžby po zjednocovaní takým spôsobom, aby o tomto zjednocovaní nerozhodovalo len poznanie účinkov, respektíve radosť ako výsledok pôsobenia objektov na nás, ale predovšetkým *kvalita objektu*.

Totíž bez ohľadu na radosť, ktorú nám môžu prinášať, je zjednocovanie sa s vecami prechodnými a určitými pre myseľ vždy nevyhnutne utrpením, čo v predmetnej konverzácii zdôrazňuje i sama láska, keď odmieta objekty, ktoré jej núka túžba. Kvalitou objektu teda Spinoza v teórii myslí vždy mieru jeho trvania, respektíve večnosti, a rozlišuje medzi láskou k prechodným veciam alebo jednotlivinám, ďalej láskou k veciam, ktoré nie sú večné, ale ktoré kvôli ich večnej príčine nemožno definovať ani ako prechodné, a napokon láskou k veciam večným, respektíve k Bohu (Spinoza 2002, 68). Z konverzácie sa zdá, že láska, intelekt a rozum sú v súlade v tom, že tiahnu k veciam večným, zatiaľ čo túžba tiahne k veciam prechodným. Dôvodom je, ako Spinoza upresňuje v druhej časti KV, že túžba „[...] je sklonom duše niečo získať alebo urobiť kvôli dobru a zlu, ktoré je v tom rozpoznávané“ (Spinoza 2002, 83), čo ju odlišuje od vôle, ktorá je v zásade len potvrdením alebo popretím niečoho vo veci¹⁰ – a, ako ďalej rozvíja v *Etike*, je zároveň tým istým, čo intelekt (porov. Spinoza

¹⁰ Preto túžba nemôže jestvovať bez vôle (intelektu), zatiaľ čo vôľa bez túžby áno (porov. Spinoza 2002, 83).

1986, 151; E2t49dôš). Láska a rozum, ako aj samo chápanie, bezprostredne závisia na tiahnutí k jednote ako schopnosti zjednocovať sa, ktorá umožňuje *formálne* vzťahovanie sa k objektom a ich účinkom, zatiaľ čo túžba bezprostredne „závisí na ideí jej objektov“, chápanie v nej obsiahnuté „musí mať vonkajšiu príčinu“ (Spinoza 2002, 84), a je teda aktivitou vyplývajúcou z *objektívneho* vzťahovania sa k veciam.¹¹

Jedným z hlavných zámerov Spinozovej etiky je v istom zmysle transcendovať túto charakteristiku túžby a naučiť myseľ reflektovať skutočnosť skôr formálne – inými slovami, vycvičiť ju k tomu, aby sa zjednocovala skôr s vecami večnými. Keďže jedinou večnou, nekonečnou a dokonalou „vecou“, lepšie povedané bytím, je Boh, práve láskou k Bohu je celá etika završená, a to ako v *Etike*, tak aj v KV. Čo presne však táto „intelektuálna láska“ k Bohu, alebo Spinozova známa *amor Dei intellectualis*, je, pokiaľ zohľadníme skúmania vychádzajúce z KV, ktorým sme sa doposiaľ venovali? Ako sme spomínali už v úvode, drvivá väčšina skúmaní lásky u Spinozu vychádza z koncepcie lásky v *Etike*, diele, ktoré sa – ako sme sa usilovali ukázať – zaoberá primárne jednotou tela a mysle. Azda aj to je dôvodom, prečo je piata, finálna časť *Etiky*, v ktorej zohráva táto láska hlavnú rolu, považovaná za najzložitejšiu, najnevydarenejšiu, ba dokonca za „katastrofu“ (Bennett 1984, 357). Pokúsime sa ukázať, že pokiaľ piatu časť *Etiky* reinterpreтуjeme s ohľadom na kognitívne skúmania lásky v KV, dostaneme tak nielen zmysluplné – a, prirodzene, nevyhnutné – završenie Spinozových afektívnych skúmaní, no tiež kompletnú teóriu percepcie, kognície, afektivity a intelektuality, z ktorej možno jasnými a zreteľnými postupmi vyvodíť adekvátnu „morálnu vedu“.¹²

3. Láska ako forma bezprostredného poznania

Láska k Bohu vyplýva v KV aj *Etike* zo štvrtého (respektíve tretieho) druhu poznania, ktoré Spinoza v *Etike* častuje prívlastkom *scientia intuitiva*, a ktorého

¹¹ Tu musíme pripomenúť, ako by si iste prial sám Spinoza, že pod pojmom „túžba“ máme na mysli len „rozumové jestvujúco“, vyjadrujúce pomyselný celok jednotlivých konkrétnych „túžob“ pre potreby teórie, a že v prírode túžba v akomsi univerzálnom zmysle, samozrejme, objektívne neexistuje.

¹² „*Etika alebo Morálna veda*“ je názov jedného z rukopisov KV, tzv. rukopisu B (porov. Spinoza 2002, 34).

podstata spočíva v nadobúdaní ideí akýmsi bezprostredným vhl'adom do Bo-
žej prirodzenosti.¹³ V KV upresňuje, že samotné toto poznanie nevytvára jed-
notu s Bohom alebo lásku k nemu; naopak, ono samo je len *poznaním jednoty*
s Bohom a faktu, že bez neho nie je možné ani byť, ani byť pochopený (porov.
Spinoza 2002, 94). Zjednotenie vyplývajúce z tohto poznania je teda utvorené
jasným chápaním *existujúcej* jednoty. A práve preto sa týmto poznaním a touto
láskou dokáže myseľ vzťahovať len k dvom objektom, a to k vlastnému telu
a k Bohu – ako k jediným objektom, ktoré dokáže poznať *bezprostredne*.

Ako už bolo spomenuté, zjednotenie mysle s telom prebieha podľa KV ako
uvedomenie si jednoty s vlastným telom, ešte pred jeho narodením. Týmto zjed-
notením sú umožnené ďalšie telesno-mentálne aktivity, ktorými „[...] v nás pro-
stredníctvom poznania a pociťovania telesných vecí vznikajú účinky, ktoré si
v tele neustále uvedomujeme“ (Spinoza 2002, 94); týmito aktivitami sú teda po-
znanie, cítenie a všetky ďalšie modifikácie myslenia, ktorými sa vzťahujeme
k telesným objektom. Z tohto hľadiska myseľ odvodzuje svoje „prvé bytie“
z tela, pretože telo je jej prvým predmetom (Spinoza 1986, 114; E2t13) a poz-
náva ho ako čosi, bez čoho nemôže ani byť, ani byť pochopená. V zjednotení
s telom, teda po tomto zjednotení s ním, však už myseľ nie je schopná poznávať
len telo, no tiež nahliadať seba samu ako súčasť tejto jednoty. Nevyhnutným
dôsledkom toho je schopnosť mysle formálne transcendovať túto jednotu a vy-
hľadávať ďalšie objekty, v ktorých by mohla byť pochopená *celá* (ako jednota
tela a mysle), presne ako v nami skúmanej konverzácii, kde tak činí sama láska
ako archetyp jednoty.

Tak sa myseľ púšťa do zjednocovania sa s ďalšími objektmi, čo však už
nečiní bezprostredne, ale prostredníctvom poznania, cítenia a ďalších modifi-
kácií. O tom, že práve v *tejto* jednote je obsiahnutá a pochopená celá jej vlastná
jednota, ju dokáže presvedčiť v zásade *akýkoľvek* druh zjednotenia; každá láska
istým spôsobom „vysvetľuje“, „ozmyselňuje“ bytie bytostí či objektov, ktoré ju
tvoria. Súčasťou každej lásky, keďže ide predovšetkým o jednotu poznávajú-
ceho a poznávaného, je tiež mechanizmus empatie ako znútornenia modifi-
kácií milovaného objektu, a v *Etike* III – IV Spinozovi poslúžili bohaté variácie
premenlivosti a nestálosti jednotlivých prechodných, konečných vecí na de-

¹³ „Tento druh poznania postupuje od adekvátnej idey formálnej esencie niektorých atribútov
Boha k adekvátnemu poznaniu esencie vecí“ (Spinoza 1986, 141; E2t40pozn2). KV tento druh
poznania opisuje ako vyplývajúci z bezprostredného vyjavenia sa objektu chápaniu (Spinoza
2002, 93).

monštráciu rozličných konkrétnych prejavov tohto mechanizmu, najmä s cieľom upozorniť na to, koľko *smútku* môže láska ku konečným veciam v konečnom dôsledku priniesť. A, ako sme už ukázali, od smútku vychádzajúceho zo smútku milovanej veci je to len krôčik k tomu, aby myseľ tento smútok asociovala s konkrétnym objektom či objektmi ako s jeho príčinami, a tak dala príchod nenávisti, najzhubnejšej z emócií.¹⁴

V konverzácii sa preto sama láska vyhyba objektom, ktoré by ju v konečnom dôsledku zničili, a vyhľadáva len objekt dokonalý, večný, teda taký, s ktorým je možné sa zjednotiť, milovať ho a radovať sa z neho bez nebezpečenstva, že by láska k nemu viedla k jej vlastnej skaze. Intelekt odpovedá jednoznačne: týmto objektom je príroda. Zjednotenie sa s prírodou a láska k Bohu je pre intelekt jedno a to isté, čo Spinoza demonštruje aj v druhej časti KV, kde vysvetľuje jednotu s Bohom prostredníctvom prírody: „[...] keďže celá príroda nie je ničím iným než jedinou substanciou, ktorej esencia je nekonečná, všetky veci sú zjednotené prostredníctvom prírody a sú zjednotené v jedinom bytí, a to v Bohu“ (Spinoza 2002, 94). A teda aj chápanie Boha, chápanie prírody a chápanie jednotlivých existujúcich vecí je pre intelekt to isté.¹⁵ Podstatu Spinozovej *amor Dei intellectualis* možno charakterizovať nasledovne: vzťahovanie sa všetkého poznania (prírody i jednotlivých vecí) k večnému a nekonečnému objektu, ktorý je zdrojom všetkých procesov, objektov, príčin i účinkov (porov. Spinoza 1986, 313; E5t14).

Keďže tento večný a nekonečný objekt nemožno poznať inak ako bezprostredne, toto poznanie a zjednotenie sa s ním bude myseľ pociťovať podobne ako poznanie jednoty s telom, a teda nevyhnutne inak ako tie objekty lásky, ktoré vznikli prostredníctvom poznania, cítenia a ďalších modifikácií pochádzajúcich z tejto jednoty. Poznanie Boha nie je bežným poznaním, podobne ako nie je bežným poznanie, ktorým sú esenciálne zjednotené telo a myseľ. Preto Spinoza v KV opisuje toto zjednotenie sa s Bohom ako „druhé narodenie“, ktoré nastáva vtedy, „[...] keď si v sebe uvedomíme úplne odlišné účinky lásky úmernej poznaniu tohto netelesného objektu a tak odlišného od prvého [objektu], ako je telesné odlišné od netelesného, telo od duše“ (Spinoza 2002, 95). Aby toto tvrdenie nevyznievalo na Spinozove pomery až nezvyklo dualisticky, je potrebné ho interpretovať v intenciách esenciálnych celkov, ktorými Spinoza

¹⁴ Pretože jej konečným dôsledkom je negácia objektu – čo protirečí láske, chápaniu, pravde i Bohu.

¹⁵ „Čím viac chápeme jednotlivé veci, tým viac chápeme Boha“ (Spinoza 1986, 319; E5t24).

vysvetľuje nevyhnutnosť intelektuality. Jednota tela a mysle, utvorená bezprostredným poznaním, je jednotou *objektívnej esencie*, alebo jednotou utvorenou z objektu a jeho idey. No jednota mysle a Boha, rovnako utvorená bezprostredným poznaním, je jednotou *formálnej esencie*, teda jednotou idey (vrátane jej objektu) a nekonečnej idey. Obe tieto cesty bezprostredného poznania sú si kognitívne rovnocenné v tom, že adekvátne uchopujú určitý skutočne existujúci celok: celok mysle a tela, ku ktorému táto prislúcha, a celok idey a nekonečna, ku ktorému táto prislúcha. Prinajmenšom v pociťovaní sa však musí prejavíť ich výrazná esenciálna odlišnosť, spočívajúca v rozdielnej kvalite objektu.

Na rozdiel od tela je totiž myseľ (aspoň sčasti) večná, ako Spinoza kontroverzne postuluje v piatej časti *Etiky*,¹⁶ no už dávno predtým, aj v KV, kde venuje celú jednu kapitolu „nesmrteľnosti duše“ (Spinoza 2002, 95). Večnosť mysle je priamym dôsledkom toho, že jej nutnosť možno dedukovať z nekonečného intelektu ako formálnej esencie všetkého, čo je; naproti tomu telo je nutné dedukovať výlučne z pohybu-a-pokoja, to jest z charakteru priestoru, času a takzvaných vonkajších príčin, a teda je nutné koncipovať ho ako konečné. Zjednotením sa *len* s telom myseľ modifikuje svoju vlastnú prirodzenosť podľa jeho konečnosti a určitosti, a deštrukciou tela preto prestáva trvať tiež ona sama, no *formálnym* zjednotením sa s Bohom modifikuje prinajmenšom istú časť svojej prirodzenosti podľa jej vlastnej večnej formálnej prirodzenosti (pripomeňme si, že jednota s Bohom sa *poznáva*, nie vytvára). Práve táto časť prirodzenosti potom – logicky – existuje večne; a práve o tejto časti prirodzenosti hovorí Spinoza, keď tvrdí, že „pociťujeme a zo skúsenosti vieme, že sme veční“ (Spinoza 1986, 318; E5t23pozn), čoho dôkazom je podľa neho aj to, že naša myseľ pociťuje formálne procesy rovnako skutočne ako tie, ktoré sú spojené s jednotou objektívnej esencie.

A takto Spinoza upravuje Descartovu definíciu lásky, ktorá už nie je hnutím vyvolaným pohybom duchov v tele, ale zapríčineným prirodzenosťou myslenia, a ktoré dušu podnecuje k tomu, aby sa zo svojej vlastnej vôle, to jest na základe (intelektuálneho) poznania a posúdenia, zjednotila s vecami, o ktorých súdi, že sú pre ňu dobré. Len takouto definíciou lásky možno zabezpečiť, aby sa z nej nestala emócia, ktorú musí morálne sa zdokonaľujúca myseľ negovať, ale aby z nej bolo možné koncipovať samotné hnutie k tomuto morálnemu zdokonaľovaniu. A tak je už z KV zřejmé, že hoci je zdokonalenie intelektu hlavným epistemologickým cieľom Spinozovej teórie, etickým cieľom tohto

¹⁶ „Ľudská myseľ nemôže úplne zaniknúť s telom, ale ostáva z nej niečo, čo je večné“ (Spinoza 1986, 318; E5t23).

zdokonalenia samotného je tá najčistejšia láska, ktorá nie je ničím iným než *kognitívnym* zjednotením sa s nekonečnom, teda zjednotením idey s ideou, ktorej je táto večnou súčasťou. Preto sa toto „druhé narodenie“, aspoň podľa *Etiky*, nevyznačuje radosťou ako signalizáciou prechodu k väčšej dokonalosti, ale akousi spokojnosťou mysle, vyplývajúcou z *vedomia* jej dokonalosti (porov. Spinoza 1986, 320; E5t27). Ani láska k večnému a nekonečnému Bohu totiž „nepridáva nič k esencii idey“, ktorá je vo večne existujúcej jednote s nekonečnom sama sebou – formálne – večná (Spinoza 2002, 49). Cesta nápravy intelektu, ktorá je podľa Spinozu zároveň cestou pravej *lásky*, nie je cestou k dokonalosti, ani cestou jej nadobúdania, ale cestou zjednocovania sa s večnými príčinami a odokrývania dokonalosti existencie, aj tej vlastnej, spod nánosov náhodných perцепčných filtrov. A k vykročeniu na ňu podľa neho stačí málo: o niečo lepšie sa sústrediť na objekt, ktorý je toho všetkého príčinou.

Záver

Ideu, že vzťah tela a mysle je vzťahom *lásky*, v neskorších dielach viac Spinoza takto explicitne neformuloval a miesto lásky zabrala „neutrálnejšie“ znejúca idea jednoty. Napriek tomu nie je dôvod domnievať sa, že by koncepcia lásky, ktorú predstavil v *KV*, po *Etike* prestala byť platnou. Ukázali sme, že Spinozove rané a zrelé skúmania môžu prinajmenšom v ohľade lásky tvoriť jeden vysoko koherentný celok, pri ktorom je však potrebné využívať rôznorodé teoretické perspektívy a metódy adekvátne aktuálne skúmanému rozmeru skutočnosti. Podľa toho je pri afektívnych skúmaniach rozvrhnutých v *Etike* nutné používať hľadisko priority účinkov na myseľ a afektov radosti a smútku, zatiaľ čo pri kognitívnych skúmaniach rozvrhnutých v *KV* (a zrejme v rovnakom čase tiež v *Traktáte o náprave intelektu*) je nutné používať hľadisko priority objektov a vzťahov lásky a nenávisti; obe hľadiská sú navzájom komplementárne. Takáto interpretácia do istej miery zvyšuje význam *KV* – respektíve znižuje význam *Etiky* – v kontexte Spinozovej teórie poznania, čo nepokladáme za negatívum. Spinozova filozofia býva pričasto redukovaná na *Etiku*, čím sa prehliadajú často aj tie najzaujímavejšie filozofické vklady mysliteľa, nehovoriac o kompletom ignorovaní faktu, že v tomto diele má vyslovene ísť len o „etiku dokázanú geometrickým postupom“.

Spinozove najranejšie a v istom zmysle najzásadnejšie diela, teda vyššie spomenutý *Traktát* a *KV*, v tomto zvyknú vyznievať ešte omnoho horšie než „stredný“ Spinoza (*Teologicko-politický traktát*). No pritom práve v *KV* je možné nájsť najsolídnejšie fundamenty vzťahu najvýznamnejších konceptov Spinozovej teórie mentality – intelektu a lásky; konceptov, ktoré sa napokon v jednote

amor Dei intellectualis stávajú vyústením celej Spinozovej teórie. Ako sa ukázalo, vhodným východiskom skúmania ich vzťahu, no aj lásky ako takej, je už samotná nesmierne zaujímavá konverzácia štyroch mentálnych modifikácií v úvode diela, kde Spinoza zdôrazňuje predovšetkým intímny vzťah intelektu a lásky a celkový súlad intelektu, lásky a rozumu (a tiež ich nesúlads s túžbou) v ohľade nekonečných a večných objektov. Dôvodom toho je, ako sa nám ukázalo neskôr, že kvalita objektu determinuje esenciálnu formu zjednotenia sa s ním, a že myseľ disponuje prinajmenšom dvomi odlišnými schopnosťami zjednocovania, pretože je sama zároveň objektívnou i formálnou. Fundamentálny význam týchto skúmaní – duálnosti esenciality, nekonečnosti a večnosti intelektu a moci lásky – pre Spinozovu teóriu je solídnym dôkazom toho, že diela raného Spinozu netreba chápať len ako akési medzistupne na jeho ceste k *Etike*, ale ako autonómne vklady do jednej z najkonzistentnejších metafyzických koncepcií západnej civilizácie. A už len z toho dôvodu si táto koncepcia zaslúži ešte pred jej modernými „aktualizáciami“ najskôr pozornú a svedomitú rekonštrukciu jej pôvodu.

Literatúra

- ALANEN, L. (2023): Love and Objective Reality in Spinoza's Account of the Mind's Power over the Affects. *Australasian Journal of Philosophy*, 101 (3), 517 – 533. DOI: <https://doi.org/10.1080/00048402.2021.2023893>
- BENNETT, J. (1984): *A Study of Spinoza's Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DELLA ROCCA, M. (2008): *Spinoza*. London and New York: Routledge.
- DESCARTES, R. (2002): *Vášně duše*. Prel. O. Švec. Praha: Mladá fronta.
- FÓTI, V. M. (1979): Spinoza's Doctrine of Immortality and the Unity of Love. *The Southern Journal of Philosophy*, 17 (4), 437 – 442. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1979.tb00258.x>
- FRAENKEL, C. (2006): Maimonides' God and Spinoza's *Deus sive Natura*. *Journal of the History of Philosophy*, 44 (2), 169 – 215. DOI: <https://doi.org/10.1353/hph.2006.0024>
- GARBER, D. (2015): Spinoza's Cartesian Dualism in the *Korte Verhandeling*. In: Melamed, Y. Y. (ed.): *The Young Spinoza: A Metaphysician in the Making*. New York: Oxford University Press, 121 – 132.
- GARRETT, D. (2006): Spinoza's Ethical Theory. In: Garrett, D. (ed.): *The Cambridge Companion to Spinoza*. Cambridge: Cambridge University Press, 267 – 314.
- MAY, S. (2011): *Love: A History*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- NADLER, S. (ed.) (2014): *Spinoza and Medieval Jewish Philosophy*. New York: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139795395>
- NYDEN-BULLOCK, T. (2007): *Spinoza's Radical Cartesian Mind*. New York: Continuum.
- RAVVEN, H. M. – GOODMAN, L. E. (eds.) (2002): *Jewish Themes in Spinoza's Philosophy*. Albany, New York: SUNY Press.
- SPINOZA, B. (1986): *Etika*. Prel. J. Špaňár. Bratislava: Pravda.

- SPINOZA, B. (2002): Short Treatise on God, Man, and His Well-Being. In: *Complete Works*. Trans. by S. Shirley. Indianapolis, Indiana: Hackett Publishing, 31 – 107.
- SPINOZA, B. (2022): *Traktát o náprave intelektu*. Prel. M. Petrufová Joppová. Prešov: Atény nad Torysou.
- STRAWSER, M. (2007): The Ethics of Love in Spinoza and Kierkegaard and the Teleological Suspension of the Theological. *Philosophy Today*, 51 (4), 438 – 446.
- STRAWSER, M. (2021): *Spinoza and the Philosophy of Love*. London: Lexington Books.
- TIPPELT, H. (2022): Moudrost lásky a zmatek strachu. [Online.] *Ergot*, 6 (2). Dostupné na: <https://ergotsite.wordpress.com/2023/04/12/moudrost-lasky-a-zmatek-strachu/> (Navštívené: 3. 2. 2024)
- VILJANEN, V. (2015): Spinoza's Essentialism in the *Short Treatise*. In: Melamed, Y. Y. (ed.): *The Young Spinoza: A Metaphysician in the Making*. New York: Oxford University Press, 183 – 195.

Michaela Petrufová Joppová
Občianske združenie Atény nad Torysou
Čergovská 24
080 01 Prešov
Slovenská republika
e-mail: michaela.joppova@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4488-1394>